

Sadrettin Gümüş, Seyyid Şerîf Cürçânî ve Arap Dilindeki Yeri, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1984, 211 s. Murat Dinler*

Arap dili sahasında birçok ilim adamı yetişmiş ve bu konuda önemli eserler telif etmişlerdir. Bu ilim adamlarının önde gelenlerinden birisi de Seyyid Şerîf Cürçânî'dir (v. 816/1413). Arap dili ve edebiyatının Orta Arapça döneminde yaşayan Cürçânî tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, felsefe, mantık, tasavvuf, astronomi ve hendese gibi çeşitli alanlarda eserler verdiği gibi Arap dili ve edebiyatında da ölümsüz eserler telif ederek bu sahanın en önemli otoriteleri arasında yer almıştır. Sadrettin Gümüş, bu eserinde Cürçânî'nin hayatını anlatmış ve Arap dili ve edebiyatındaki yerini incelemiştir.

Eser biyografi alanında yapılmış bir çalışma olup giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. “**Giriş**” bölümünde **Arap** dilinin menşei ve Arap filolojisine tesir eden âmiller anlatılır. Bu âmiller etkinlik derecesine göre: “Kur’ân-ı Kerim”, “Hadis-i Şerîf” ve “Yabancıların Arap toplumuna karışması” şeklinde sıralanarak her biri hakkında bilgi verilir. Özet olarak şunlar ifade edilir:

Kur’ân-ı Kerim, Arap dili ve edebiyatına yön veren en kuvvetli âmildir. İslam’ın zuhurundan sonra Arapların Kur’ân ve Hadis okuyup ezberlemeye yönelmeleri sebebiyle edebî, ilmî ve fikrî sahalarda dikkate değer değişimler meydana gelmiş ve bunun neticesinde Arap dilinin üslûp ve lafzında yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Kur’ân-ı Kerim’in indiği şekilde tespiti, korunması ve anlaşılması için gereken faaliyetler Resulullah (s.a.v.) zamanında başlayıp Hulefa-i Raşidîn döneminde de devam etmiş ve yazılı olmasa da ilk filolojik çalışmalara Hz. Ömer (r.a.) devrinde rastlanmıştır. Bu çalışmalar lügat yazımına ihtiyaç doğurmuş ve bunun sonucunda Garîbu’l-Kur’ân ve el-Vucûh ve’n-nezâir adıyla ilk lügat kitapları yazılmıştır. İlk **Garîbu’l-Kur’ân** lügatı Abdullah b. Abbas’a (v.

* Doktora öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye, muraddinler@gmail.com

68/687), bize intikal edenlerden ilk telif olunan **el-Vucûh ve'n-nezâir** kitabı ise Mukâtil b. Süleyman'a (v. 150/767) nispet edilmiştir.

Hadis-i şerif kitaplarının tedvinin de filolojik çalışmalara büyük tesirleri vardır. Hadiste geçen kelimeleri açıklamak için **Garîbu'l-Hadîs** lügatları telif edilmiştir. Bu konuda yazılan eserlerden ilki Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (v. 209/825) ait olup onun eseri günümüze ulaşmamıştır.

Etnik kökeni Arap olmayan kimselerin Arap toplumuna karışması sonunda dili bozulma tehlikesinden korumak ve onu yabancılara daha kolay öğretmek için dilbilimciler filolojik çalışmalara başlamış ve neticede hicri II. asrın son yarısında Arap filolojisinde ilk alfabetik lügatlar telif edilmiştir. Bu sahada meydana getirilen ilk alfabetik lügat, Halil b. Ahmed el-Ferahidî'nin (v. 170/786) **Kitâbu'l-'Ayn**'ı, İbn Dureyd'in (v. 321/933) **el-Cemhere fi'l-lüga**'sı, Kâlî'nin (v. 357/967) **Kitâbu'l-Bâri' fi'l-lüga**'sı, Ezherî'nin (v. 370/980) **Tehzîbü'l-lüga**'sı, İbn Sîde'nin (v. 458/1066) **el-Muhkem**'i ve bu alanda yazılan diğer eserlerdir.

Bundan sonra, ilk dönemlerde nahiv ve sarf ilimlerinin birbiriyle iç içe olup her iki ilmin müşterek yazılıp okutulduğu göz önüne alınarak bu iki ilmin gelişme seyri birlikte incelenmiş, nahiv ilminin hicri I. asrın ikinci yarısında kurulduğu belirtilmiştir. Kaynakların çoğunluğuna göre bu ilmin kurucusu Ebû'l-Esved ed-Düelî (v. 69/689)'dir. Onun da bunu Hz. Ali'den (v. 40/661) öğrendiğine dair çeşitli rivayetlere yer verilmektedir. Daha sonra çeşitli dil mekteplerinden bahsedilmiş ve bunların kuruluş ve gelişmeleri incelenmiştir.

Öncelikle Basra dil mektebinin kurucusu olan Ebû'l-Esved ed-Düelî tanıtılmıştır. Onun ve talebelerinin gayretli çalışmaları sayesinde, nahiv ilminde telif eserler dönemi başlamıştır. Hicri II. asırdan itibaren Arap dili sarf ve nahive dair büyük küçük pek çok eser yazıldığı fakat bu ilk dönem teliflerinin çoğunun günümüze ulaşmadığı kaydedilmektedir. Yazar bundan sonra özetle şu bilgilere yer verir: Bu ilk müelliflerin başlatmış olduğu Arap dili sahasındaki telif harekâtını Halil b. Ahmed ve talebesi Sibeveyhi (v. 180/796?) devam ettirmişlerdir. Halil b. Ahmed el-Ferahidî aruz ilmini icat etmiş ve Arap dilinin lügat hazinesini **Kitâbu'l-'Ayn** adlı eserinde toplamıştır. Sibeveyhi'nin **el-Kitab** adındaki eseri ise, nahiv sahasında yazılmış ve günümüze kadar gelmiş olan ilk büyük eserdir. Bu kitap daha sonra nahiv tedrisatında esas kabul edilmiş ve bu sahanın bir numaralı kaynağı haline gelmiştir. Daha sonra Ahfeş (v. 215/830), Kutrub (v. 206/821), Ma'mer b. El-Müsenna (v. 210/825), Ebu Zeyd el-Ensarî (v. 215/830) Basra mektebinin önde gelen nahiv otoritelerindedir. Müberred'in (v. 285/898) **el-Muktedab** isimli eseri burada özellikle zikredilmelidir. Zira onun bu eserinin Sibeveyhi'nin **el-Kitâb**'ından daha tertipli olduğu kabul edilmektedir.

Yazar daha sonra Kûfe dil mektebinin metodu hakkında bilgi verir. Bu mektebin kurucusu Ebu Cafer er-Ruâsî (v. 190/805)'dir ve onun **el-Faysal** adlı eseri

Kûfe mektebinde gramerle ilgili ilk telifdir. Ondan sonra bu mektebin başlıca mümessilleri ve eserleri şöyle sıralanır: Kisâî (v. 189/805)'nin **Muhtasarü'n-nahv'**i ve **Kitâbu'l-hudud fi'n-nahv'**i, Ferrâ'nın (v. 207/823) **Kitâbu'l-hudud'u**, Sa'leb'in (v. 291/904) **Kitâbu'l-fasîh'i**. Bu iki dil mektebinden sonra sırasıyla Bağdat, Endülüs ve Mısır dil mekteplerinin Arap diline katkılarından bahseden yazar, onların bu mektepleri oluştururken takip ettikleri usul hakkında da önemli bilgiler verir. Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin (v. 337/949) **el-Cümelü'l-kübrâ'sı**, Ebu Ali el-Fârisî'nin (v. 377/987) **el-Îzâh'ı** ve İbn Cinnî'nin (v. 392/1001) **el-Hasâis'i**, Bağdat dil mektebinin başlıca eserlerine örnek olarak zikredilebilir. İbn Madâ'nın (v. 592/1196) nahiv âlimleriyle onların metotlarına yönelttiği eleştirileri içeren **Kitâbü'r-Red 'ale'n-nühât'ı**, İbn Mâlik'in (v. 672/1274) **el-Elfiyye'si** ve İbn Âcurrûm'un (v. 723/1323) **el-Âcurrûmiyye'si** Endülüs dil mektebine mensup dilcilerin başlıca eserlerindedir. Nehhâs'm (v. 337/948) **Kitâbü't-Tüf-fâha fi'n-nahv'i** ve İbn Hâcib'in (v. 646/1249) **el-Kâfiyye'si** de Mısır dil mektebini temsil eden âlimlerin eserleri arasında sayılabilir.

Bundan sonra belagat ilmi ve onun ihtiva ettiği meâni, beyan ve bedi' ilimlerini tanımlayan yazar Arapların cahiliye devrinde belagatı bir ilim olarak bilmeler de bu sanatı pratikte uyguladıklarından söz eder. Bunun yanısıra Kur'ân-ı Kerim'in belagat sanatına tesir ettiğine de yer verilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim nazil olduktan sonra Müslümanlar onun manası ve ifade hususiyetleri üzerinde düşünmüşler, mecazî kelimeleri tespit etmeye başlamışlardı. Böylece zamanla Kur'ân'ın belagatıyla ilgili **Beyânü'l-Kur'ân**, **Me'âni'l-Kur'ân**, **Î'câzü'l-Kur'ân** ve **Mecâzü'l-Kur'ân** isimleri altında çeşitli eserler vücuda gelmiştir. Daha sonra halife ve vali gibi idarecilerin halka tesirli hutbe okuma arzuları ve acemlerin Arap dilini tenkit etmeleri ve buna benzer sebepler Araplar'ı güzel söz söyleme ve bu sözlerin özellikleri hususunda düşünmeye sevketmiş; böylece belagat sanatlarını ihtiva eden eserlerin telifine başlanmıştır. İbnü'l-Mu'tez'in (v. 296/908) **el-Bedî'** adlı eseri belagat ilmindeki ilk eserdir. Abdü'l-Kahir el-Cür-cânî'nin (v. 471/1078) **Esrârü'l-belâga'sı** ile **Delâilü'l-Î'câz'ı**, Sekkâkî'nin (v. 226/1229) **Miftâhu'l-'ulûm'u**, Kazvî'nin (v. 739/1338) **Telhîsu'l-Miftâh'ı**, Teftâzânî'nin (v. 792/1390) **el-Mutavvel** ve **el-Muhtasar'ı** ve Seyyid Şerif Cür-cânî'nin (v. 816/1413) **Miftâh'ın** üçüncü kısmına yazdığı şerhi tanıtılmakta ve bunların bu alanda yazılan eserlerin en önemlilerinden olduğu belirtilmektedir.

“VIII/XIV. Asırda İslâm Âlemi ve İlmî Hareketler” başlıklı birinci bölümde, hicrî VIII. asırdaki İslâm âleminin genel siyasi durumu tasvir edilir. O dönem İslâm medeniyetindeki duraklamanın, VII. asrın başlarında Karakurum'da kurulan Moğol İmparatorluğunun Semerkand, Buhara, Türkistan, Mâverâünnehr ve İran'ı istila edip Bağdat Abbâsî halifeliğine son vererek İslâm âleminde büyük tahribatlara yol açması neticesinde meydana geldiği anlatılır. Hicrî VII. asırdaki Moğol istilasını sonucunda duraklamış olan ilmî hareketler, VIII. asırda bütün karışıklık ve

ihtilallere rağmen yeniden canlılık göstermiştir. Bu dönemde yetişen ilim adamları fıkıh alanında olduğu gibi dil sahasında da değerli eserler vermişlerdir. Ebû Hayyan'ın (v. 745/1345) **Menhecû's-Sâlik, et-Tezyîl ve't-tekmîl** ile **el-Mübdi'** adlı eserleri ile İbn Hişam'ın (v. 761/1360) **Katru'n-nedâ, Şüzûru'z-zehab** ile **Mugni'l-lebîb** adındaki eserleri bu dönemin önde gelen filolojik eserlerindedir. Yine bu asırda yetişen Arap dili ve edebiyatı âlimleri ile bazı meşhur eserleri şunlardır: İbn Akîl (v. 769/1368) tarafından İbn Mâlik'in **el-Elfiyye**'sine yazılan **Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik**, 'Adudüddîn el-Îcî'nin (v. 756/1355) belagat ilmine dair telif ettiği **el-Fevâidü'l-Gıyâsiyye**, Sa'deddîn et-Teftâzânî'nin (v. 792/1390) sarf ilmine dair telif ettiği **Şerhu Tasrîfi'l-İzzî**, Fîrûzâbâdî'nin (v. 817/1414) İslâm dünyasında kabul ve takdir gören lûgat kitabı **el-Kâmûsü'l-muhît**.

İkinci bölüm "**el-Cürcânî'nin Hayatı**"na dairdir. Bu bölümde VIII. asrın ikinci yarısı ile IX. asrın başlarında yaşadığı kaydedilen Cürcânî'nin altı asırdan bu yana İslâm dünyasındaki medreselerin başta gelen üstadlarından olduğu ifade edilir. Hicrî 740 senesi Şaban ayının 24'ünde (24 Şubat 1340) İran'ın Esterâbâd bölgesinin Cürcân vilayeti civarındaki Tâku nahiyesinde Peygamberimizin soyuna mensup bir aileden dünyaya gelmiştir. Adı Ali b. Muhammed olup, hem anne hem de baba tarafından Peygamberimizin soyundan geldiği için es-Seyyid eş-Şerif ünvanı ile şöhret bulmuştur. Yazar, Cürcânî'nin anne ve babası hakkında kaynakların fazla malumat vermediğini belirttikten sonra bazı kaynaklarda babasının isminin Ali, dedesinin isminin ise Hüseyin olduğunu kaydeder. Ailesinden bahsedilirken, eşi hakkında bilgi edinilemediği fakat bazı kaynaklarda kız ve erkek çocuğunun bulunduğu belirtilir. Gençliği ve ilk tahsiline dair verilen bilgilerde onun küçük yaşlarda Cürcân'da ilme başladığından söz edilir. İlk hocasının kim olduğu bilinmemekle birlikte istifade ettiği başlıca âlimler arasında Kutbuddîn et-Tahtânî, Mübârek Şâh el-Mantıkî ve Ekmeleddîn el-Bâbertî yer almaktadır. Kendisinden ilim öğrenen talebelerinin başında da Kâdızâde er-Rûmî, Fethullah eş-Şirvânî, Seyyid Ali el-'Acemî, Fahreddin el-'Acemî ve Hâce 'Alâeddin es-Semerkindî gelmektedir.

Cürcânî ilim tahsilini ikmal etmek üzere Herat, Anadolu ve Mısır'a seyahatler gerçekleştirmiş, memleketine döndükten sonra hükümdar tarafından Şîraz'daki bir medreseye tayin edilerek on sene kadar bu vazifede kalmıştır. Timur'un daveti üzerine buradan Semerkand'a gidip orada da onsekiz sene kalmıştır. Timur'un ölümünden sonra tekrar Şîraz'a dönmüştür. Vefatına kadar orada telifat ve tedrisata devam ederek birçok değerli eser meydana getirmiş ve yüzlerce ilim adamı yetiştirmiştir. Kabri, Şîraz surları içerisinde Câmi-i 'atîk yakınındaki Vakîb mezarlığındadır. Cürcânî devrinde İslâm dünyasında, İbn Haldun, Teftâzânî ve Fenârî gibi birçok ilim adamı bulunmakla birlikte onun ön sıralarda yer aldığı, başta kelam olmak üzere, felsefe, mantık, Arap dili ve edebiyatı, fıkıh ve usûlü, tefsir, hadis ve münazara gibi ilimlerde üstat olduğu ilmî çevrelerce kabul

edilmektedir. Cürçânî bir taraftan ilmî faaliyetlerle uğraşırken, bir taraftan Şeyh Bahâuddîn Nakşibendî'nin güzîde halifesi Alâeddin Attâr'dan da tasavvuf dersleri almıştır.

Yazar bundan sonra Cürçânî'nin ilmî münazaralarına da yer verir. Semerkand'ı İslam kültür merkezlerinden biri haline getirten Timur düzenlemiş olduğu ilim meclislerinde alimleri bir araya toplayarak onların ilmî tartışmalarına dinleyici olarak iştirak etmiştir. Bu meyanda Teftâzânî ile Cürçânî arasında cereyan eden münazaraların seyir şekilleri yazılı olarak günümüze intikal etmiştir. Bütün bu tartışmalarda Cürçânî'nin galip geldiği belirtilmektedir. Cürçânî'nin eserleri henüz sağlığında iken İslam dünyasına yayıldığından; İran, Osmanlı Devleti, Türkistan ve Hindistan'ın meşhur alimleri onun eserlerini okutmaya, onlara şerh ve haşiyeler yazmaya başlamışlardır.

Üçüncü bölüm **“el-Cürçânî'nin Eserleri”** başlığını taşımaktadır. Yazar bu bölümde, yanlışlıkla Cürçânî'ye isnat edilen dört eserin gerçek müelliflerini belirttikten sonra Cürçânî'nin meydana getirdiği yüzbir eseri hakkında doyurucu bilgiler verir. İlim dallarına göre bazı eserleri şunlardır: Tefsir sahasında **Hâşiye ‘ale'l-Keşşâf** ve **Hâşiye ‘ale'l-Beydâvî**, hadis sahasında **Hâşiyetü Mişkâtî'l-mesâbîh**, fıkıh ve usûl-i fıkıh sahasında **Hâşiye ‘ale'l-Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ**, **Hâşiye ‘ale'l-Hidâye**, **Şerhu'l-Vikâye**, kelâm sahasında **Şerhu'l-Mevâkıf**, tasavvuf-ta **er-Risâletü'l-Behâiyye**, felsefede **Hâşiye ‘alâ Şerhi Hikmeti'l-‘ayn**, mantık ilminde **Hâşiye ‘alâ Şerhi Metâli'i'l-envâr** ve **Hâşiye ‘alâ Şerhi's-Semsiyye**, hey'et ilminde **Hâşiye ‘ale't-Tuhfeti's-Şâhiyye**, hendesede **Hâşiye ‘alâ Tahrîri Oklîdes**, mübâhase ve münâzara usûlünde **Hâşiye ‘alâ Risâleti'l-‘Adud**, **Risâle fi Âdâbi'l-bahs**, vaz' ilminde **Risâle fi'l-vaz'**, Arap dili ve edebiyatında **Sarf-ı Mîr**, **Şerhu'l-‘İzzî**, **Şeru'l-Kâfiye**, **Hâşiye ‘ale'l-Mutavvel**, **et-Ta'rîfât**.

Dördüncü ve son bölümün adı **“el-Cürçânî'nin Arap Dili ve Edebiyatındaki Yeri”** dir. Bu son bölümde Cürçânî'nin mensup olduğu dil mektebi tespit edilirken şu değerlendirmeler yapılır: O, mantık ilmiyle iştigali yoğun olan bir ilim adamıdır. Gerek hocaları, gerekse eserlerine şerh ve hâşiye yazdığı Zemahşerî, İbn Hâcib ve Zencânî gibi meşhur ilim adamlarının Basra mektebine mensup oldukları ve Cürçânî'nin özellikle **et-Ta'rîfât**'ta toplamış olduğu nahiv ıstılahlarının çoğunun Basra Mektebinin ıstılahları olduğu tezinden yola çıkılarak onun Basra dil mektebine mensup bir dilci olduğu sonucuna varılır. Yazar bundan sonra, Cürçânî'nin dilciliğine yöneltilen tenkitleri ana hatlarıyla ele alarak, hem kudemanın bu tenkitlere verdiği mukni cevapları nakletmiş, hem de muasır araştırmacıların Cürçânî'nin dilciliği hakkındaki eleştirilerini aklî delillerle çürütmeye çalışmıştır. Ardından Cürçânî'nin Arap dili ve edebiyatındaki yerini tespit etmek için bu saha ile ilgili terimler (ıstılahlar) sözlüğü olan **et-Ta'rîfât** adlı eserine geniş yer verilir. Terimlere dair yazılan eserler içerisinde **et-Ta'rîfât**'ın yeri belirlenmeye çalışılarak şu sonuca varılır: Cürçânî'ye kadar muhtelif ilimlerin te-

rimlerini içine alan bir sözlük yazılmamıştır. Bu sahada ilk telif Cürcânî'ye aittir. Önceki telifler ya ansiklopedik mahiyette ya da tek bir ilim dalına ait terimleri ihtiva eden eserlerdir.

Sonuç olarak tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, felsefe, mantık tasavvuf, astronomi, hendese, Arap dili ve edebiyatı gibi ilim dallarında değerli eserler yazan Cürcânî'nin tesiri altıyüz sene geçmesine rağmen hâlâ tazeliğini korumaktadır. Birçok sahada söz sahibi olan müellif Arap dili ve edebiyatında yazdığı on dokuz eserle de ilim dünyasında kabul görmüştür. Önceki âlimlerin yetişme şartları ve ilim uğrunda göstermiş oldukları fedâkarlıkların bu gibi eserlerle yeni nesillere tanıtılmasının, ilim adamlarının yetişmesine katkı sağlayacağı ve ilmi kültür mirasımızdan istifadeyi artıracığı kanaatindeyiz.

Sadreddin Gümüş'ün, "**Seyyid Şerif Cürcânî' ve Arap Dilindeki Yeri**" adındaki bu çalışması, hicrî VIII. asırda İslam dünyasının yetiştirdiği en büyük ilmî şahsiyetlerden birini çeşitli yönleriyle bizlere tanıtarak bu sahada büyük bir boşluğu doldurmuştur. Eser akıcı bir üslupla yazılmıştır. Gümüş, âlimlerin görüşlerini ya da bir konudaki farklı bilgileri nakletmekle iktifa etmeyip birçok yerde tercih yapmış ve bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Bu da eserin sadece derleme olmayıp, uzun bir fikir sürecinin mahsülü olduğunu göstermektedir. Bibliyografyada zikredilen kaynakların yoğunluğu, birçok kaynağın yazma oluşu eserin akademik seviyesini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca eserde kullanılan kaynakların büyük çoğunluğunun Arapça olması, yazarın Arap diline hâkimiyetini göstermektedir. Eserin, Arapça ve İngilizce'ye tercüme edilerek ilim dünyasının istifadesine sunulması faydalı olacaktır.